

ŞEYHÜLİSLÂM FEYZULLAH EFENDİ'NİN NESEBİ HAKKINDA BİR RİSÂLE

Fahri Ç. Derin

Sultan II. Süleyman ve II. Mustafa'nın saltanatları zamanında iki def'a meşihat makamını işgal etmiş ve 1703'de II. Mustafa'nın hal'i ile neticelenen Edirne vak'asında katledilmiş olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin¹ Şemseddin Tebrizi'ye çıktığı iddia olunan nesebi ve ecdâdı hakkında pek az malûmata tesadûf edilmektedir². Makalemizde bahis konusu edeceğimiz, bizzat Feyzullah Efendi tarafından te'lif olunan bir risâlede ise onun mensup olduğu âileye dâir oldukça mufassal malûmat bulunmaktadır. Ancak, Feyzullah Efendi'nin, nesebinin Şemseddin Tebrizi ve hattâ Halife Ebubekir'e çıktığı hakkındaki iddialarının tefâhür sâikasıyla serd edilmiş olduğunu keydedelim. Bizim için önemli olan cihet, mevzuu bahs risâlede, Feyzullah Efendi'nin yakın ecdâdı hakkında verdiği bilgilerdir³.

Mezkûr risâle, merhum İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın İstanbul Üniversitesine vakf ettiği kitapları arasında 166 numara kayıtlı bulunmaktadır. Eb'adı 160x110 mm. (105x65 mm.), varak adedi 85, satır adedi 13 dür; güzel nesih ile yazılmıştır, istinsah tarihi ve müstensihi kayıtlı değildir. Kitabın zahrında, bir silinti

¹ Feyzullah Efendi'nin hâl tercümesi ve Edirne vak'asındaki rolü için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, "Feyzullah Efendi" maddesi.

² Meâlâ bk: Şeyhî, *Vekayî'ül-füda*, Üniversite Ktb. T. Y. nr. 3216, vrk. 217 vd. ; Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin, *Devha-i meşâgih-i kibâr*, Üniversite Ktb. T. Y. nr. 1873, vrk. 39 a vd. ; Muradî, *Silkü'd-düer fi a'yânî'l-karnî's-sâni* *Şafer*, Bulak 1361, IV, s. 6 vd.

³ Feyzullah Efendi'nin, doğumu, tahsili, hocaları, Vâni Mehmed Efendi'ye damad oluşu, şehzâde hocalığı, çocukları ve sair tafsilât. kendisinin telif ettiği arapça diğer bir risâlede mevcut bulunmaktadır (Bk. Ragıb Paşa Kütüphanesi. Yahyâ Tevfik Medresesi ks. nr. 1587/140. 34 vrk).

üzerinde, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in istishab kaydı bulunmaktadır. Demirbaş defterinde, bu risâleye, "*Şeyhülislâm Feyzullah Efendi silsilesinin tercümesi*" adı verilmiştir.

Silsilenâme'nin mukaddimesinde, mütercim Abdurrahman Paşa⁴, III. Selim devrinde vezâretle Erzurum vâililiğine tayin edildikten sonra, âilesinin nesebini araştırırken, meşâyihten İbrahim Hakkı'nın evrâkı arasında, cediti Habib Mehmed Efendi'nin kardeşi Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin kendi âilesi ve menâkıbı hakkında bizzat kaleme almış olduğu arapça te'lifini ele geçirip türkçeye tercüme ettiğini söylemektedir (vrk. 3 b — 4 a).

Feyzullah Efendi, cediti Şeyh Sultan Ahmed b. Şeyh Cüneyd'in, Mevlâna Celâlüddin Rumî'nin piri Şeyh Şemsüddin Muhammed ibni Melek-dâd-ı Tebrizî (vefatı h. 645) nin soyundan olduğunu,

⁴ *Silsilenâme*, vrk. 2 a'da, Abdurrahman Paşa'nın nesebi, Erzurum müftisi Esseyyid Elhac Mustafa b. Esseyyid Elhac Mehmed Habib (Erzurum müftisi) b. Esseyyid Eşşeyh Mehmed (kezâ Erzurum müftisi) b. Esseyyid Eşşeyh Habib Mehmed şeklinde tesbit edilmiştir ki, Feyzullah Efendi'nin, ayrı anadan kardeşi olan Esseyyid Elhac Mehmed Habib Efendi'nin torunu olduğu âşikâr olmaktadır. Abdurrahman Paşa, Feyzullah Efendi'yi cediti Habib Mehmed Efendi'nin karındaşı olarak göstermekle bu keyfiyeti te'yid ediyor. Ancak, yazmada tasarrufta bulunan başka bir kalem sahibi, her halde Feyzullah Efendi'nin büyük babası ile kardeşi Habib Mehmed Efendi'nin isim benzerliğine aldanarak Abdurrahman Paşa'yı Feyzullah Efendi'nin kardeşi olacak şekilde tashihat yapmıştır. Abdurrahman Paşa'nın kendisini III. Selim tarafından Erzurum vâlisi tayin edilmiş göstermesi, bu tasarrufun pek yersiz olduğunu göstermeğe kâfidir.

Abdurrahman Paşa, Erzurum kadılığında bulunduktan sonra müftî tayin edilmiş ve bu vazifede iken 1215 senesi zilhiccesi evâhîrinde (=1801 mayıs başları) vezâretle Erzurum vâlisi olmuştur. (Ahmed Cevdet, *Tarih*, İstanbul, 1303, VII, 87; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* III, 375. 1216 senesinde tayini hakkındaki farklı bir rivâyet için bk. *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, 1288, Erzurum 1238, s. 83. Mehmed Nusret, Abdurrahman Paşa'nın 21 yaşında Erzurum vâlisi olduğunu kaydeder: bk. *Tarihçe-i Erzurum*, İstanbul 1338, s. 103). "Müftî Paşa" namıyla da anılan Abdurrahman Paşa, daha sonra Karahisar, 1221 rebi'ülâhırında (=haziran/temmuz 1826) Van vâlisi nasb edilmiş, müteâkiben İbrail muhafızı tayin olunmuştur (M. Süreyya, *aynı eser*, göst. yer). 1223 senesi şevvâlinde (=kasım 1836) Ankara mutasarrıflığı, Kayseri sancığı ile beraber kendisine tevcih edilmiştir (Cevdet, *Tarih* IX, 289). Abdurrahman Paşa, 1224 zilhiccesinde (=ocak 1810) İbrail'den Silistre'ye gelmiş ve mansıbı olan Ankara'ya gitmeğe emir almışken burada vefât etmiştir (M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, göst. yer. 1233 = 1829/1821' da ve Ankara'da vefâtına dâir bk. Mehmed Nusret, *aynı eser*, göst. yer). Kars mutasarrıflığında bulunmuş olan Emin Fehim Paşa, bu zâtın oğludur (M. Nusret, *aynı eser*, göst. yer).

sözüne inanılır kimselerden işittiğini kaydetmekte; Şeyh Cüneyd ve Şeyh Sultan Ahmed'in Azerbaycan'da vuku'a gelen karışıklıklar arasında ölmüş olmakla, eserlerinden ve kitaplarından kendisine her hangi bir şey intikal etmediğini, yalnız Osmanlı defterhânesinde ecdâdına verilen berâtların suretlerinde bu zâtların meşâyihi kirâm neslinden olduklarının kayıtlı bulunduğunu gördüğünü ifade etmektedir (vrk. 6 a-6 b)⁵.

Risâle'ye göre, Şeyh Sultan Ahmed'in KaraŞeyh namıyla meşhur oğlu Pîr Mehmed, Karabağ'dan neş'et ederek h. 956 senesinde vefât etmiş⁶, sonra sırasıyla iki oğlu Veliyüddin Mehmed ve Habib Mehmed, babalarının makamını işgal etmiştir. Her ikisi de babalarının kabri civarında defn edilmiş; velâyeti, zamanı meşâyihi tarafından kabul ve teslim edilen (vrk. 57 a) Habib Mehmed Efendi, yaşı seksene yaklaşmış olduğu hâlde 1025 senesinde vefât edince, yerine âilenin âdet ve an'anesine göre, büyük oğlu Şeyh Mustafa geçmiştir. O tarihte, Feyzullah Efendi'nin babası olan diğer oğlu Şeyh Mehmed Efendi, kuvvetli bir ihtimâlle yedi yaşlarında, küçük bir çocukmuş. Bu bakımdan, babası Şeyh Habib Mehmed Efendi'nin ona karşı pek fazla sevgisi ve şiddetli bir alâkası varmış ve onu ağabeyisine vasiyyet etmiş (vrk. 57 a vd.).

Şeyh Mustafa, tarikatlerinin postnişini bulunduğu sırada⁷, Osmanlı idaresinde emniyet ve selâmet altında, bolluk ve ucuzluk içinde korkudan âzâde bir hayat yaşayan Azerbaycan ve Karabağ ahâlisi râfızîlerin hücumuna uğramış. Râfızîler, memleketi

⁵ *Risâle* mütercimi Abdurrahman Paşa'nın, üvey annesi Afife Hanım neslinden, hâlen Erzurum tüccarından Nevzad Karabağlı (Nevzad b. Osman Tal'at b. Ali Lütfî b. Abdullah b. Ali b. Elhac Ömer Nazîf [Şeyh. Erzurum kadısı] b. Şeyh Mustafa) nın resmî sicillerden çıkardığı silsilenâmeye göre, âilenin menş'ei Cüneyd-i Bağdâdî yoluyla Hz. Ali'ye muntahi olmaktadır.

⁶ Karabağ nevâhisinden Çerkas'da medfun olduğu kaydedilen Şeyh Pîr Mehmed'e ait menâkıb ve kerâmetler için bk. vrk. 7 a-55 a.

⁷ Üzerine âli kabirler inşa edilen Pîr Mehmed'in ve oğullarının kabirlerinin, müellifin zamanında teberrüken ziyaret edildiği de kayd edilmektedir (vrk. 55a vd.).

⁸ Safevîlerin, Karabağ ve havalisini Osmanlılardan geri alması 1015 sıralarında vâki olduğuna göre, risâlede bu keyfiyetin 1025 (=1616) den sonra gösterilmesi izahı güç bir mesele olarak görünmekte ve belki de kronoloji bakımından ihtiyatla kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

zabt edip bir çok kimseyi katli, emvâl ve eşyalarını yağma etmişler; bilhassa ulemâ ve meşâyihe şiddetli ezâ ve cefâda bulunmuşlar; insanları köpeklere ve sâir yırtıcı hayvanlara parçalattırmak gibi vahşiyâne mezalimi irtikâb etmişler. Bu arada, Feyzullah Efendi'nin mensup olduğu âile, akraba ve müteallikatından mukavemet gösteren pek çok kimse katledilmiş; Şeyh Mustafa, mihnet ve meşakkatlere bir müddet sabır ve tahammül ettikten sonra akraba ve müridleri ile beraber Karabağ'dan çıkıp Erzurum'a gelip yerleşmiş⁸ ve bir müddet sonra, kardeşi Şeyh Mehmed ile beraber İstanbul'a gelerek IV. Murad'ın huzûruna kabûl ve tazimle muâmele edilmiş. Kendilerine ve etbâlarına kifâyet miktarda vazife tayin ve ziraat etmeleri için Erzincan'da bir büyük çiftlik tahsis edilmiş. Bu tarihten sonra, Şeyh Mustafa, Erzurum'da ikamet edip bazan Erzincan'a gidermiş.

Risâle müellifinin, pîrlük vaktini idrâk ettiği amcası Şeyh Mustafa Efendi, 1078 recebi evâilinde (=1667 aralık ayı sonları) Erzurum'da vefât etmiş ve şehrin haricinde, garb kısmında defnedilmiştir (vrk. 60a-60b). Kabri, Feyzullah Efendi zamanında teberrüken ziyaret olunmuş.

Şeyh Mustafa'nın yerine, kardeşi ve Feyzullah Efendi'nin babası geçmiştir. Şeyh Mehmed Efendiye, bir müddet sonra, "min gayr-i taleb" Erzurum müftülüğü tevcih olunmuştur. Kendisi Erzurum'da bir kaç câmi ve Fırat nehri üzerinde "yük" bir köprü inşa ettirmiştir. Hüsn-i hatda ve şiir inşâcında mahâret sahibi imiş; Mushaf-ı şerif ve bir çok kitap istinsah etmiştir⁹.

Şeyh Mehmed Efendi, 4 receb 1104 (=11 mart 1693) çarşamba günü Erzurum'da vefât edip biraderi Şeyh Mustafa Efendi'nin kabri kurbünde defnedilmiştir. Hastalığı ve vefâtı sırasında, 24 seneden beri İstanbul'da ikamet etmekte olan Feyzullah Efendi yanında bulunmuştur¹⁰. Şeyh Mehmed Efendi'nin cenâze na-

⁸ Şeyh Mustafa Efendi'nin âile ve müridleriyle Erzurum'da yerleştikleri ve imâr ederek şenlendirdikleri yere, Şeyhler veya Müftî mahallesi adı verildiğine dâir bk. Mehmed Nusret, s. 93; Murat Uraz, *Erzurum Câmileri, Erzurum Halkevi Kültür Dergisi*, Erzurum 1945, sayı 6, s. 13. Her iki müellifin de âilenin muhtelif ferdleri hakkında verdikleri malûmat kronolojik bakımdan çok karışık olup ihtiyatla kullanılmalıdır.

⁹ Şeyh Mehmed Efendi'nin ahlâkı, hilyesi ve Erzurum havâlisinde gördüğü hürmet hakkında bk. vrk. 60 a-35 a.

¹⁰ *Silsilenâme*, vrk. 63a-63 b. Feyzullah Efendi'nin o sırada Erzurum'da bulu-

mazı o zamana kadar misli görülmemiş bir cemaatle kılınmış, namazı müteakib, tâbutun bir tarafını Feyzullah Efendi, diğer tarafını Erzurum vâlisi Ali Paşa ve diğer yanlarını da öteki oğulları omuzlamışlarken cemaat ellerinden alıp kabre kadar götürmüş.

Şeyh Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi'nin annesi Şerife Hâtun'un ölümü üzerine bir zâim kızı ile evlenmiş, fakat onun da kısa bir zaman sonra vefâtı ile bu def'a da bir câriye ile izdivaç etmiştir. Vefâtında ise bu zevcesi hayatta bulunuyordu.

Şeyh Mehmed Efendi, sağlığında çocuksuz olarak ölen beşi erkek ve üçü kız sekiz evlâdını kaybetmiş¹¹, vefâtında da beş oğlu ve üç kızı kalmıştır. Bunlardan dördü, sırasıyla, Esseyyid Ahmed¹², Esseyyid Feyzullah, Şerife Ayşe ve Şerife Fâtıma, birinci zevcesi Şerife Hâtun'dan, diğer dördü, yâni, Esseyyid Abdullah¹³, Esseyyid Şemsüddin Mehmed, Şerife Edibe ve Esseyyid

nuşu, 28 rebi'ül-ahır 1099'da, birinci def'aki meşihatinden azledilerek bir hafta kadar sonra Erzurum'a gönderilmiş olmasındandır. Bk. Silâhdar Mehmed Ağa, *Tarih II*, İstanbul 1928, s. 342; Şeyhî, *aynı eser*, s. 219. Feyzullah Efendi diğer risâlesinde (Yahya Tefvik Medresesi Ktb. 1587/140, 8 b) Vâni Mehmed Efendi'nin daveti üzerine, ilk def'a 1074 şevvâlinin 27 inci günü Erzurum'dan ayrılarak, zilhiccenin 9 uncu günü Edirne'ye muvasalât ettiğini kaydetmektedir ki İstanbul'a yerleşmesi bu tarihten sonradır ve 1099'a kadar geçen zaman da takriben 24 senedir.

¹¹ Feyzullah Efendi, bir münasebetle babasından önce, 25 muharrem 1036 çarşamba günü ana-baba bir kardeşlerinden Ebûbekr'in vefât ettiğini kaydetmektedir (vrk. 67 b-38 a).

¹² Esseyyid Ahmed Efendi, Erzurum'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra ilmiye mesleğine intisab etmiş, sırasıyla Erzurum'da Hâtuniye Medresesi müderrisi, babasının ölümünü müteakib da Erzurum müftisi olmuştur. Feyzullah Efendi'nin ikinci def'a meşihate tayininden sonra 1107 cemaziyellevvelinde Bağdad, 1108 muharreminde azlini müteakib Edirne pâyesi ilâvesiyle İzmir kadısı nasb edilmiştir. Bir müddet sonra kendisine Mekke pâyesi tevcih edilmiş ve 1108 şabanında Yanya kazâsı sıralık olarak verilmiştir. Ahmed Efendi, 1 cemaziyellevvel 1109'da İzmir kadılığından azledilmiş ve fakat 1110 cemaziyellevvelinde İstanbul pâyesini ihraz ettiği gibi, 1111 muharreminde de Mekke kadılığına tayin olunmuştur (Şeyhî, *aynı eser*, s. 168 vd. Bu tayinin 1112 senesinde veya 1110 cemaziyelâhırında olduğu hakkındaki farklı rivayetler için bk. *Silsilenâme*, 65 b; *Sicill-i Osmânî*, I, 232). Ahmed Efendi, 1 muharrem 1113 de vâki azlinden sonra aynı senenin saferinde vefât etmiştir. Esseyyid Ahmed Efendi'nin oğlu olan Ömer Efendi, 1122'den itibaren, üç def'a Erzurum kadılığında bulunmuş ve 1150'da vefât etmiştir (Şeyhî, *aynı eser*, s. 416).

¹³ Esseyyid Abdullah Efendi, ağabeyi Feyzullah Efendi'den mülâzemet almış ve kırk akçe medreselerinden birine tayin edilmiştir. 1183 şevvâlinde Erzurum'da Hâtuniye medresesi müderrisi, 1114 muharreminde Erzurum kadısı olmuş

Habib Mehmed¹⁴ ise, üçüncü zevcesi olan cârîyeden doğmuşlardır.

Şeyh Mehmed Efendi'nin annesi Hayrünnisâ Hânımdır¹⁵. Vefâtında, Şeyh Mehmed Efendi ile iki kızı kalmıştır.

Feyzullah Efendi'nin annesi Şerife Hâtun, kadı ve müftilerden Murtaza Cennetî Efendi'nin kızıdır¹⁶. Şeyh Mehmed Efendi ile otuz seneden fazla beraber yaşadktan sonra elli yaşlarında iken, 17 safer 1069 (=13 kasım 1658) çarşamba günü vefât edip Erzurum'un garb taraflarında defnedilmiştir (vrk. 67 a-b). Şerife Hâtun'un annesi, Muzaffer Bey'in kızı Pîri Hânımdır¹⁷; zevci Murtaza Cennetî Efendi'den ve sâir ulemâ, meşâyih ve evliyâdan tefsir, hadis, siyer ve menâkıb tahsil etmiştir. Feyzullah Efendi, onun ihtiyarlık zamanına yetişmiş ve hizmetinde bulunarak hayır duâsını almıştır. Pîri Hânım 1069 senesinde Erzurumda vefât ede-

1121 zilka'desinde ikinci def'a Erzurum kadısı nasb edilmiş ve bu vazifede iken 1122 muharreminde vefât etmiştir. (Şeyhî, *aynı eser.* II, 287,416).

¹⁴ Habîb Mehmed Efendi, *Silsilenâme*'nin mütercimi Erzurum Vâlisi Vezîr Ubeydullah Abdurrahman Paşa'nın büyük babasıdır (krş. not. 4). Erzurum müftülüğünde bulunmuş olan bu zâtin ve oğlu Esseyyid Eşşeyh Elhac Mustafa Efendi ile zevcesi Afife Hâtun'un Erzurumdaki muhtelif hayrâtı için bk. Mehmed Nusret, *aynı eser.* s. 42; Murat Uraz, *Erzurum Câmileri ve Erzurum Çeşmeleri, Erzurum Halkevi Kültür Dergisi*, 1944, sayı 6 ve 3. s. 12, 13.

¹⁵ Hayrünnisâ Hânım'ın, Karabağ'da Kızılkaya namıyla maruf yere nisbetle «Sâdât-ı Kızılkaya»dan olmakla meşhur, babası Esseyyid Mehmed Emin ve onun babası Esseyyid Mehmed Şerif Efendi hakkında, kitapları râfızîler vakasında zâyi olduğundan fazla malûmat verilemediği, risâlede zikrediliyor. Esseyyid Mehmed Şerif Efendi ise, Pîri Mehmed Efendi'nin muâsırı olup Karabağ'da defnedilmiştir (vrk. 79 a-81 a).

¹⁶ Murtaza Cennetî Efendi'nin nesbi, *Silsilenâmede*, Mevlâ Murtaza b. İbrahim Enverî (Zamanının ulemâsından olup Karabağ'da medfundur) b. Murtaza Nakkabî (Pîri Mehmed Efendi'nin muâsırı olup Karabağ'da defnedilmiştir) b. Mevlâ Hanefiyyü'l-Karabağî (Medfun bulunduğu yer malûm olmayıp bir çok te'lifâtı mevcuttur) şeklinde tesbit edilmiştir. Kendisi, Karabağ'da hücrenişin iken Gence müftülüğine nasb edilmiş ve buranın râfızîler tarafından zabtı üzerine gizlice âilesi ve etbâiyle birlikte Erzurum'a hicret etmiştir. Murtaza Efendi, kendisine tâyin olunan vazife ile Erzurum ve nevâhisinde on sene ikamet ettikten sonra 1054 senesinde vefât edip Feyzullah Efendi âilesi makberesinde defn olunmuştur (vrk. 72 a-31 a).

¹⁷ Muzaffer Bey, âilesinin bütün fertleri içinde «emîr-i kebîr» olmakla bir istisna teşkil etmekte olup râfızîlerin eline esir düşerek onların mezhebini kabulden imtinâ ettiği için katl olunmuştur (vrk. 83 b).

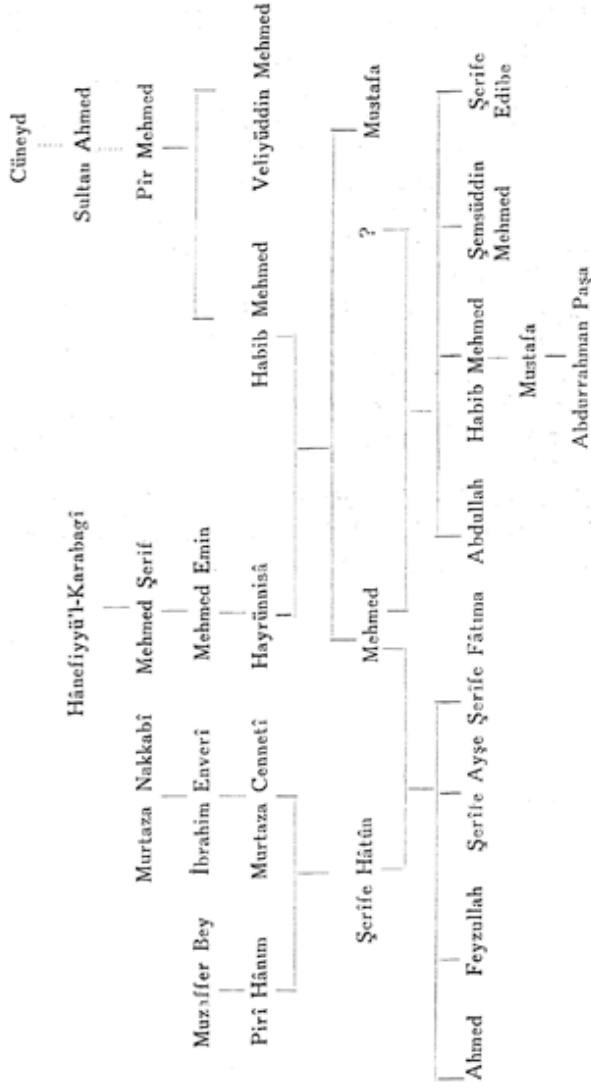
rek, Feyzullah Efendi âilesinin makberesinde defnedilmiştir (vrk. 83 b-84 b).

Sâfevîlerin Azerbaycan'ı istilâsında Feyzullah Efendi'nin âilesinden birçok kimse katledilmiş olup Pîri Mehmed Efendi'nin evlâdından bir kısmı, Şeyhin Karabağ'da, içinde tavattun ettiği Maksudlu kabilesiyle birlikte Esterâbâd'a çekilip, orada yerleşmiş ve çoğalmışlar; sonraları onlardan haber gelmez olmuş. Şeyhin evlâdından bâzısı mezkûr vak'ada derelere ve dağlara gizlenip sonraları cedlerinin merkadleri havalisinde yerleşip orada kalmışlar ve çoğalmışlar; Feyzullah Efendi zamanında aynı yerde yerleşmiş bulunmakta idiler.

Şeyh Pîri Mehmed'in evlâdından bâzısı da Kırım'a hicret edip yerleşmişlerdir. Ezcümle Dede Efendi nâmiyle mâruf âlim, Şeyhin evlâdından idi.

Pîri Mehmed Efendi'nin evlâd, akraba ve cemaatinden büyük bir kısmı Erzurum ve havalisinde tavattun etmişlerdir (vrk. 83 b-84 b).

Feyzullah Efendi, risâlesini. "... benim bildiğim ve sikatdan işittiğim budur nakl eyledim; bâkîsini Allah bilir ve's-selâm.., (vrk. 85 a) ifadesiyle bitirmektedir.

Risale'ye göre Şeyhülislâm Feyzullah Efendi âilesinin şeceresi.